چەسپاندنی دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو لە ئێران:

دەسکەوتی کوتلەی «ڕێفۆرمیست» لە ئێران

د. ئیدریس ئەحمەدی

"

گوزارەی سەرەکیی ئەم وتارە ئەوەیە کە پاش سەرهەڵدانی کوتلەی ڕێفۆرمیستی، کە کۆماری ئیسلامی لە دیکتاتۆرییەتی ودارکراوەوە پێی نایە نێو قۆناغێک کە دەشێ بە «دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو» لە قەڵەم بدرێ. واتە، کوتلەی ڕێفۆرمیستی لە ئێران، کە ڕێژێمپارێزە، نەک ڕێژیمگۆڕ، بە دانی بەڵێنی ڕێفۆرم بە جەماوەر، سەرکەوت لەوەی کۆماری ئیسلامی بکات بە دیکتاتۆرییەتێکی هەڵبژێردراو، ئەمەش دەسکەوتی سەرەکیی کوتلەی ڕێفۆرمیستی بووە لە مێژوی هاوچەرخی ئێراندا.

"

بــە بــەراوەرد لە گــەڵ هێندێــک ڕێژیمی ســەرەڕۆ یان دیکتاتۆر، کۆماری ئیســلامی بە کەڵکوەرگرتن لە هەڵبــژاردن بە درێژایی چــوار دەیــە، خەڵکی وادار کــردووە دەنگ بــە ڕێژیم بدەن. هەڵبــەت ڕێژیمی دیکەش هاوشێوەی کۆماری ئیسلامی هەن کە کەڵک لە هەڵبــژاردن وەردەگرن. ئامانجی ئەم وتارە لێکدانەوەی دەوری کوتلەی «ڕێفۆرمیستییە» لە بەرهەمهێنانەوەی دیکتاتۆرییەت لە ئێران.

گوزارەی سەرەکیی ئەم وتارە ئەوەیە کە پاش ســەرهەڵدانی کوتلەی ڕێفۆرمیســتی، کــە کۆماری ئیســلامی لــە دیکتاتۆرییەتی وداركراوەوە پێی نایە نێو قۆناغێک کە دەشێ بــە «دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێــردراو» لە قەڵەم بدرێ. واتە، کوتلەی ڕێفۆرمیســتی لە ئێران، کــە ڕێژێمپارێزە، نەک ڕێژیمگــۆڕ، بە دانی بەڵێنی ڕێفۆرم بە جەماوەر، سەرکەوت لەوەی کۆماری ئیسلامی بکات بە دیکتاتۆرییەتێکی هەڵبژێردراو، ئەمەش دەســکەوتی سەرەکیی کوتلــەی ڕێفۆرمیســتی بــووە لــە مێژوی هاوچەرخی ئێراندا.

سەرهەڵدانی «ڕێژیمی تێکەڵاو»

پاش کۆتاییهاتنی شــەڕی سارد، دیاردەیەک ڕووی لــە زیادبــوون کردووە کە لە ئاســتی گشــتیدا بە «ڕێژیمــی تێکــەڵاو»[١] ناوزەد کــراوە. ئەو جۆرە ڕێژیمانــە دەکەونە نێوان دێموکراســیی جێکەوتــوو و دیکتاتۆرییەتی تەواوەوە. لە گەڵ ئەوەی ســەرەڕۆبوون خاڵی هاوبەشیانە، بەڵام جیاوازیشیان پێکەوە هەیە. ئەمەش وای کردووە بە شێوەی جیاواز پێناسە بکرێن؛ لەوانە،«ســەرەڕۆییی هەڵبژاردنکارانە»، «ســەرەڕۆییی ڕکابەرانــە»، «ســەرەڕۆییی نارکابەرانە»، «سەرەڕۆییی نوێ» و هتد.[٢]

تایبەتمەندیی ســەرەکیی ئــەو ڕێژیمانە بریتییــە لە کەڵکوەرگرتن لە «هەڵبژاردن» بە مەبەستی شاردنەوەی سروشتی سەرەڕۆیانەی خۆیــان و هەروەهــا بــۆ وەدەســتهێنانی شــەرعییەتی نێودەوڵەتی.[٣] لە ئەساسدا، ئەو جۆرە ڕێژیمانە دژی دێموکراســین، بەڵام بە هۆی ئەوەوە کە دێموکراســی لە سەردەمی مۆدێرندا سەرچاوەی شەرعییەتی دەسەڵاتی سیاســییە، هــەوڵ دەدەن ڕوو بــە دەرەوە ســیمایەکی دێموکراتیک لە خۆیان نیشــان بدەن. ئەمەش بە دیاردەی «هەڵبژاردن بە بێ دێموکراسی» وەسف کراوە.[٤]

لــە گــەڵ ئــەوەی کۆماری ئیســلامی ڕێژیمێکــی تێکــەڵاوە (واتە، هــەم کۆمار و هەمیــش حکومەتــی دینییە)، لە زانســتی سیاســیدا کەمتر وەک ڕێژیمێکی سەرەڕۆی هەڵبژاردنکارانە باســی لێــوە کراوە. هەڵبەت لە ســاڵانی دواییدا، چەنــد هەوڵێک دراوە بۆ دەسنیشــانکردن و لێکدانــەوەی کۆماری ئیســلامی وەک ڕێژیمێکــی ســەرەڕۆی هەڵبژاردنکارانــە .ئــەم لێکۆڵینەوانــە، کــە بەشــێکیان لــە لایــەن لێکۆڵەری فارســی دانیشــتووی وڵاتانی ڕۆژئاواوە ئەنجام دراون، لە گــەڵ ئــەوەی دان بــە ســەرەڕۆبوونی کۆماری ئیســلامیدا دەنێن، لــەوەدا کۆکن کــە هەڵبــژاردن لە کۆمــاری ئیســلامیدا بووەتە دامەزراوەیەکــی گرنگ و ئەنجامدانی هەڵبــژاردن لــە ئێرانــدا، دەشــێ ئەنجامی چاوەڕواننەکراوی لێ بکەوێتەوە. ســەرەرای هێندێــک ناکۆکــی لــە لێکدانەوەکانیاندا، هەروەها جۆرە خۆشبینییەکیان سەبارەت بە کوتلەی ڕێفۆرمیســتی و بە گشتی دەرفەتی گۆڕان لە کۆماری ئیسلامیدا هەیە.[٥]

شانۆگەری یان دەرفەت؟

سەبارەت بە هەڵبژاردن لە ڕێژیمە سەرەڕۆکاندا سێ بۆچوون هەیە:

١ هەڵبــژاردن وەک دیکــۆر و شــانۆگەری بە مەبەســتی بەلارێدابردنی ڕای گشــتی و وەرگرتنی شەرعییەتی نێودەوڵەتی؛ ٢

٢ هەڵبــژاردن وەک ئامرازێکــی گرنگ بۆ ســەر لــێ شــێواندنی خەڵــک، پێکهێنانی

دووبەرەکــی لە نێو ئۆپۆزیســیۆندا، هەروەها خونساکردنەوەی کەسانی دەروون ڕێژیم یان بەدامەزراوەیی کردنی ململانێی دەسەڵات لە نێوان کوتلەکانی دەروون ڕێژیم و هتد؛

۳ هەڵبــژاردن وەک مەیــدان و دەرفــەت بــۆ بەرەنگاربوونەوەی ڕێژیــم و پێکهێنانی هاوپەیمانی لە نێــوان نارازییانی نێو ڕێژیمی حاکم و ئۆپۆزیســیۆن بە مەبەستی گۆڕان و هەنگاونان بەرەو دیموکراسی.[۶]

هەڵبــژاردن لە کۆماری ئیســلامیدا ئەو کارکردانــەی هەیــە کە لە خاڵــی یەکەم و دووهەمــدا هاتــوون، بەڵام نــەک لە خاڵی ســێهەمدا. هۆیەکەشــی ئەوەیــە، کۆماری ئیســلامی لــە بنەڕەتــدا دیکتاتۆرییەتێکی هەڵبژاردنکارانەیــە و ڕیفۆرمیســتەکانی نێو ڕێژیم، ئەو دیکتاتۆرییەتە هەڵبژاردنکارانەیان، کردووە بە دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو.

هەڵبــژاردن لە خزمەت ســەرەڕۆیی و دیکتاتۆرییەتدا

وەک لــە ســەرەوە بــاس کرا، نــەک تەنیا بەشــێک لە ڕێژیمە سەرەڕۆ و دیکتاتۆرەکان بەرەو دیموکراسی گوزاریان نەکردووە، بەڵکوو بەشــێکی بەرچاویان بوون بە ســەرەڕۆییی هەڵبژاردنکارانە.

کەیســی کۆمــاری ئیســلامی هەروەها نیشــانی دەدا جــۆرە ڕێژیمێــک هەیە کە ســەرکەوتووە لەوەی خەڵک بە «ویســتی» خۆیــان دیکتاتۆرییەت هەڵبژێــرن. کۆماری ئیســلامی لەو چوار دەیەیــەدا بە پێکهێنانی تــرس، بــە فێــڵ و تەڵەکــە، هەروەها بە هەڕەشــەی ســزادان، خەڵکی ناچار کردووە دەنــگ بە ڕێژیم بــدەن. هەڵبەت بە تایبەت پاش ســەرهەڵدانی کوتلەی ڕیفۆرمیســتی، پێویستی بە بەکاربردنی زۆرلێکردن لە شێوە جیاوازەکانیــدا نەبووە بۆ ئــەوەی خەڵک لە هەڵبژاردندا بەشدار بکا.

ئەگەر کۆماری ئیسلامی لە چەند دەیەی دوایــدا لە ڕووی فکری یــان ئایدیۆلۆژییەوە چاوگەیەکی لە بەردەستدا مابووبێ بۆ ئەوەی پێویســت نەکا زۆر بەکار بــەرێ بۆ ئەوەی خەڵک بە ویســتی ڕێژیم بجوڵێتــەوە، ئەوا بریتی بووە لەو قســە و بەڵێنانە کە لە ســەر زاری کەسانی سەر بە کوتلەی ڕیفۆرمیستی هاتووەتە دەر.

ڕیفۆرم بە بێ مانیفێست، ڕیفۆرم بە بێ نێوەڕۆک

لە کۆماری ئیسلامیدا، وشە جێگای چەمکی گرتۆتەوە. ئەمەش دەبێ لە درێژەی سیاسەتی فریوکارانەی هەڵبژاردن بە بێ دیموکراســیدا ببینــدرێ. «ڕیفۆرم» واتــای چەمکیی خۆی هەیــە و بریتییــە لــە پێکهێنانــی گۆڕان لــە دامــەزراوەی سیاســی، دواجاریش لە دەســتووردا. لە کۆماری ئیسلامیدا، تەنیا لە ســاڵی ۲۰۰۰ پرۆژە یاسایەک پێشکەش کرا بۆ پێکهێنانی گۆڕان لە یاســای چاپەمەنیدا، بــەڵام وەلی فەقــێ و شــۆرای نیگابان، کە دەتوانن ڕێگری بکەن لە پەسەندکردنی هەر یاســایەک لە مەجلیس کە لە گەڵ ئیسلام و بەرژوەندیی ڕێژیمدا نەگونجاو بێ، پێشیان بە پەسەندکردنی گرت.[۷]

ڕیفۆرمیســتی کۆماری ئیســلامی تاکوو ئێســتا باسی گۆڕینی دەستووریان نەکردووە. بــە پێچەوانــەوە، هەموویــان پابەنــدن بە دەســتووری کۆمــاری ئیســلامی. گلەییان ئەوەیە کە ئەو دەســتوورە جێبەجێ ناکرێ. محەمــەد خاتەمی لە لێدوانێکدا لە ڕێکەوتی ۱۰ی جونــی ۲۰۰۶دا، دان بــەوەدا دەنــێ کە خاوەن مانیفێســت نەبوون: «کێشەیەکی ڕیفۆرمخــوازی [لــە ئێراندا] ئــەوە بوو کە پێناســەیەکی ورد لە ڕیفــورم نەبوو و هەر کــەس و گرووپێک کە تێیدا بەشــدار بوون، پێیان وا بوو ڕیفۆرمیستن.»[۸]

بــەو پێیــە، ســەرکەوتنی کوتلــەی ڕیفۆرمیســتی لە چەسپاندنی دیکتاتۆرییەتی

ئیسلامیی هەڵبژێردراو لە ئێراندا، ئەویش بە بێ مانیفێست، یان دروستتر بڵێین، بە بێ نیوەرۆک، دەبێ بە سەرکەوتنێکی سەیری مێژوویی لە مێژووی سیاسەتدا بێتە ئەژمار. وەکوو ئەوە وایە لە شەڕدا شارێک بگری بە بێ ئەوەی تەقەیەک بکەی.

سوودی نێوخۆیی و دەرەکیی کوتلەی ڕیفۆرمیستی بۆ کۆماری ئیسلامی

هەبوونی کوتلەی جیاواز لە نێو ڕێژیمدا، بە تایبەت ئەوانەی کە خۆیان وەک «ڕیفۆرمیست» پێناسە دەکەن، وای کردووە لای دەنگدەران و هەروەها وڵاتانی ڕۆژئاواش، باوەڕ بە گۆڕان لە کۆماری ئیسلامیدا پێک بێ. ڕێژیم بە بەرجەستەکردنەوەی کاندیدی «خراپتر» لە بەرانبەر کاندیدی «خراپدا»، بژاردەی چەواشەکارانە بەسەر خەڵکدا دەسەپێنێ. دواجاریش، خەڵک بە هەرکامیان دەنگ بدەن، دەنگێک دەبێ بە ڕێژیم. کەوابوو، ئەگەر هەڵبژاردن لە کۆماری ئیسلامیدا یارمەتیدەری گۆڕان بووبێ، ئەوا یارمەتیی جێکەوتنی دیکتاتۆرییەت بووە، ئەویش بە تایبەت لە سەردەمی کاربەڕێکەریی کوتلەی ڕیفۆرمیستیدا.

ئەنجامدانی هەڵبژاردن و هاتنە ئارای کوتلەی ڕیفۆرمیستی وایان کردووە کە کۆماری ئیسلامی نەک تەنیا وەک سەرەڕۆییەکی هەڵبژاردنکارانە پێناسە بکرێ، بەڵکوو هەروەها وەک سەرەڕۆییەکی ڕکابەرانەش لە قەڵەم بدرێ.[۹] جیاوازیی ئەو دوانە لەوەدایە کە لە سەرەڕۆییی ڕکابەرانە، ڕێگا بە ڕکابەری لە نێوان حیزبی جیاوازدا دەدرێ و هەڵبژاردن دەتوانێ ببێ بە دەرفەت بۆ پێکهێنانی گۆڕان.[۱۰]

لە کۆماری ئیسلامیدا، حیزبی سەربەخۆ وجوودی نییە و فرەحیزبی بوون، تەنانەت بە مەرجی کۆماری ئیسلامی، جێ نەکەوتووە. لە کاتی هەڵبژاردندا، کوتلەکانی ڕێژیم دابەش دەبن بە سەر دوو بەرەی سەرەکیدا. جیاوازییەکی تری کۆماری ئیسلامی لە گەڵ ئەو ڕێژیمانەی کە سەرەڕۆییی ڕکابەرانەن لەوەدایە کە ئۆپۆزیسیۆن ڕێگای پێ نادرێ لە هەڵبژاردنەکاندا بەشداری بکا. دەبێ لێرەدا جەخت بکرێتەوە کە کوتلەی ڕیفۆرمیست ئۆپۆزیسیۆن نییە و نەک تەنیا بەشێکە لە ڕێژیم، بەڵکوو بەسوودترین کوتلەی ڕێژیم بوو لە ڕووی درێژکردنەوەی تەمەنی ڕێژیم. کۆماری ئیسلامی حیزبەکانی ئۆپۆزیسیۆنی بە «هەڵوەشاوە» ڕاگەیاندووە. تەنانەت هێندێک حیزبی خۆشیانی داخستووە؛ دەتوانین داخستنی «جبهه مشارکت ایران اسلامی» و «سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی ایران» پاش نارەزایەتییەکانی ساڵی ۲۰۰۹ وەک نموونە بێنینەوە.[۱۱]

> **ڕیفۆرمیستی کۆماری ئیسلامی تاکوو ئێستا باسی گۆڕینی دەستووریان نەکردووە. بە پێچەوانەوە، هەموویان پابەندن بە دەستووری کۆماری ئیسلامی. گلەییان ئەوەیە کە ئەو دەستوورە جێبەجێ ناکرێ**

بەو پێیە، دروستتر وایە کۆماری ئیسلامی وەک تێکەڵاوێک لە دیکتاتۆرییەتی هەڵبژاردنکارانە و سەرەڕۆییی ڕکابەرانە دەستنیشان بکرێ، کە بە پێی زەمان، بە یارمەتیی کوتلەی ڕیفۆرمیستی، بووە بە دیکتاتۆرییەتێکی ئیسلامیی هەڵبژێردراو.

ڕکابەری لە کۆماری ئیسلامیدا سنووردارە بە بەدامەزراوەیی کردنی[۱۲] ململانێی نێوان کوتلە و کەسایەتییەکانی نێو ڕێژیم. ئەو ڕکابەرییەش بە نۆرەی خۆی یارمەتیدەری جێکەوتنی دیکتاتۆرییەت بووە تاکوو ئەوەی زەمینە پێک بێنێ بۆ گۆڕان.

ڕاستە، لە پاش هەڵبژاردنی ساڵی ۲۰۰۹ و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی سەوز، کۆماری

ئیسلامی ڕووبەڕووی نارەزایەتیی بەرچاو بووەوە، بەڵام بە سەرکوت وڵامی دایەوە. هەڵبەت سەرکوت هۆی سەرەکیی شکستی ئەو بزووتنەوەیە نەبوو.

گرفتی سەرەکی لەو پەیوەندییەدا دەکرێ بە سەر سێ فاکتەردا دابەش بکرێ. یەکەم: نارەزایەتی کەسایەتیگەلێک وەک میرحوسێن مووسەوی و مێهدی کەڕوبی، نیشانەی قەیرانێک بوو لە بەدامەزراوەیی بوونی ململانێی نێوان باڵەکانی ڕێژیم، نەک ئەوەی لایەنگری گۆڕان بن. دووەهەم: جەماوەری بزووتنەوەی سەوز، کە چینی ماماناوەندی فارس پێک دێنن، خوازیاری ئەوە بوون مەحموود ئەحمەدینەژاد لە سەر کار نەمێنێ و مووسەوی جێگای بگرێتەوە. کەوابوو، جەماوەری بزووتنەوەی سەوز، بە پێچەوانەی چینی ماماناوەند لە وڵاتانی دیکە، خوازیاری ئازادی و دێموکراسی نەبوون. ڕاستە، دواتر دروشمی هێندێک لە نارازییان لە شەقامەکان گۆڕدرا بە دروشم دژ بە دیکتاتۆر، بەڵام ئەوە پشتئەستوور نەبوو بە مانیفێستێکی ڕوون و ئۆپۆزسیۆنێکی تۆکمە. سێهەم: ئەو بزووتنەوەیە بە هۆی نەبوونی مانیفێستێکی ڕوونی ئازادیخوازی و دێموکراسیخوازی، نەیتوانی سەرنج و هاوسۆزیی خەڵکی کوردستان بۆ لای خۆی ڕاکێشێ. هەر ئەمەش وای کرد بە سانایی سەرکوت بکرێ.

بە کورتی، بە هۆی ئەوەوە کە ڕیفۆرمیستی ئێرانی ڕێژیمپارێزن، سەرهەڵدانی نارەزایەتیی ناوە ناوە لە هەرێمە فارسنشینەکان ناتوانێ ئۆپۆزیسێونێکی تۆکمەی لێ بکەوێتەوە یان ئەوەی زەمینە خۆش بکا بۆ هاوپەیمانی لە گەڵ بزووتنەوەی کورد و بزووتنەوەی گەلانی دیکە.

لە لایەکی دیکەوە، وڵاتانی ڕۆژئاواش دەرکیان بەو ڕاستییە نەکردووە کە ڕیفۆرمیستی کۆماری ئیسلامی ڕێژیمگۆڕ نین. ئەمەش وای کردووە ڕۆژئاوا سەبری زۆریان هەبێ لەگەڵ کۆماری ئیسلامیدا. بۆ نموونە، پشتیوانی کردن لە تێرۆریزم و باقی سیاسەتە ناسەقامگیرپێکهێنەرانەکانی کۆماری ئیسلامی لە ئاست نێودەوڵەتیدا، وەپاڵ باڵ یان کوتلەی «کۆنەوار» یان «تووندڕەو» دەدرێ و ڕۆژئاواییەکان خولیای ئەوەیان هەیە کە بە بەدەسەڵاتگەیشتنی «ڕیفۆرمیستەکان»، هەم سیاسەتی نێوخویی و هەمیش سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی گۆڕانی بەسەردا بێ.

> ئەنجامدانی هەڵبژاردن و هاتنە ئارای کوتلەی ڕیفۆرمیستی وایان کردووە کە کۆماری ئیسلامی نەک تەنیا وەک سەرەڕۆییەکی هەڵبژاردنکارانە پێناسە بکرێ، بەڵکوو هەروەها وەک سەرەڕۆییەکی ڕکابەرانەش لە قەڵەم بدرێ

هەبوونی ئەم دوو کوتلەیەی ڕێژیم و تێگەیشتن، یان دروستتر بڵێین هەڵەتێگەیشتنی، ڕۆژئاواییەکان لەو کوتلانە بووەتە هۆی ئەوەی وڵاتانی ڕۆژئاوا، سیاسەتێکی یەکدەستیان لەهەمبەر ئێران نەبێ و تەنانەت دووبەرەکی بکەوێتە نێوانیانەوە. هەرچەند ئیسباتکردنی زەحمەتە، بەڵام کۆماری ئیسلامی بە دەرککردن بەو ڕاستییە، بە ئەنقەست ئەو کوتلانە لە بەرانبەر یەکتردا بەرجەستە دەکاتەوە بۆ ئەوەی درز بخاتە نێوان ڕۆژئاواییەکانەوە. کەوابوو، کوتلەبازیی کۆماری ئیسلامی و ئەنجامدانی هەڵبژاردن، هەروەها بووە بە سامانێکی دیپلۆماتیک لە دەستی ڕێژیمدا بە مەبەستی سەرلێشێواندن و نانەوەی دووبەرەکی لە ئاستی نێودەوڵەتیدا.

بە کورتی، کوتلەی ڕیفۆرمیستی هەم سوودی نێوخۆیی و هەمیش سوودی دەرەکیی بۆ ڕێژم هەبووە.

دوا وتە

زیادبوونـــی نارەزایەتـــی و ڕاپەڕینـــی پەیتا پەیتـــای جەماوەری لـــە نێوخـــۆ، هەروەها زیادبوونی گوشار لە لایەن ئەمریکاوە بۆ سەر ڕێژیمی ئیســـلامی، وێڕای لـــەرزۆک بوونی ئیمپراتۆریـــی کۆماری ئیســـلامی لە لوبنان و عێراق، کۆی ئەمانە کۆماری ئیســـلامییان لەســـەر دوو ڕێیانێکدا داناوە: یان بەکاربردنی زەبروزەنگـــی زۆرتـــر بـــۆ مانەوەی لە ســـەر دەسەڵات، هەروەها بەکاربردنی هێز لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندییە جیۆسیاسییەکانی لە ڕۆژهەڵاتـــی ناوین، یان گەڕانەوە بۆ قســـە و بەڵێنی ڕیفۆرمیســـتەکان وەک دوا چاوگەی ئایدیۆلۆژیی ڕێژیم.

نیشـــانەکان دەریدەخـــەن ڕێژیـــم لـــە کورت بۆ نێوەندمـــەودادا، ئەولوەییەتی داوە بـــە زەبروزەنگ. ئەگەر کەڵـــک لە چاوگەی ئایدیۆلۆژیـــی ڕیفۆرمیســـتەکان وەرگـــرێ و ئەگەر دیســـان لەو بوارەدا ســـەرکەوێ، ئەوا ســـەرکەوتنی بـــێ وێنەی سیاســـیی ڕێژیم لە مێـــژوودا ـ واتە، گۆڕانـــی دیکتاتۆرییەتی هەڵبژاردنکارانە بە دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو ـ دووپات دەبێتەوە. هەڵبەت مارکس گوتەنی، ئەم جارەیان لە شکڵی تراژیدیی سیاسییەوە بۆ کۆمیدیی سیاسی.

سەرچاوە

[١]. دەســـــــتەواژەی «ڕێژیمـــی تێکـــــەڵاو» لـــە بەرانبـــەر hybrid regimدا دانراوە.

[٢]. دەســـتەواژەی «ســـەرەڕۆییی هەڵبژاردنکارانـــە» لـــە بەرانبەر electoral authoritarianism، «ســـەرەڕۆییی ڕکابەرانـــە» لـــە بەرانبـــەر competitive authoritarianism و «ســـەرەڕۆییی نارکابەرانە» لە بەرانبەر noncompetitive authoritarianism-دا دانراون.

[٣]. بۆ ئـــەوەی هەڵبژاردن دێموکراتیک بێتـــە ئەژمار، دەبێ چەند مەرجێکـــی بنەڕەتی لە ئـــارادا بـــن، لەوانە: مافی بەیـــان، ئازادیی چاپەمەنـــی، ئازادیی ڕێکخســـتن و پلورالیزمی سیاســـی. هەروەها لـــە کاتی دەنگدانـــدا، نابێ زۆر لە دەنگدەران بکـــرێ و دەبێ بە بێ دەســـتکاریکردن، ڕێز لە ئەنجامی هەڵبـــژاردن بگیردرێ. بە کورتی، هەڵبژاردنی ئازاد و دادپەروەر مانا و مەرجی تایبەت بە خۆی هەیە.

[٤]. بڕوانە:

Larry Jay Diamond, “Thinking About Hybrid Regimes,” Journal of Democracy, Vol. 13, No. 2 (April 2002), pp. 21-35.

[٥]. بڕوانە:

Luciano Zaccara, “Elections and Authoritarianism in the Islamic Republic of Iran,” in Mahoud Hamad and Khalil al-Anani (eds.), Elections and Democratization in the Middle East: The Tenacious Search for Freedom, Justice, and Dignity (New York: Palgrave Macmillan, 2014); Pejman Abdolmohannadi and Giampiero Cama, “Iran as a Peculiar Hybrid Regime: Structure and Dynamics of the Islamic Republic,” British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 42, No. 4 (2015), pp. 558-587; Naser Ghobadzadeh and Lily Zubaidah Rahim, “Electoral Theocracy and Hybrid Sovereignty in Iran,” Contemporary Politics, Vol. 22, No. 4 (April 2006), pp. 450-468.

[٦]. بڕوانە:

Schedler, The Politics of Uncertainty, pp. 5-7.

[٧]. بڕوانە:

Ghobadzadeh and Rahim, “Electoral Theocracy and Hybrid Sovereignty in Iran,” p. 455.

[٨]. ئەو لێدوانەی خاتەمی لەم سەرچاوەیە وەرگیراوە:

Quoted in Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri, Iran and the Rise of Its Neoconservatives: The Politics of Tehran’s Silent Revolution (London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2007), p. 1.

[٩]. بڕوانە:

Ghobadzadeh and Rahim, “Electoral Theocracy and Hybrid Sovereignty in Iran,” pp. 454-5.

[١٠]. بڕوانە:

Steven Levitsky and Lucan A. Way, “The Rise of Competitive Authoritarianism,” Journal of Democracy, Vol. 13, No. 2 (April 2002), pp. 51-65; Andreas Schedler, The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism (Oxford: Oxford University Press, 2013), chap. 10.

[١١]. بڕوانە:

Ghobadzadeh and Rahim, “Electoral Theocracy and Hybrid Sovereignty in Iran,” pp. 454-5.

[١٢]. دەستەواژەی «بەدامەزراوەیی بوون» (نهادینەشدن بە فارسی) زۆر جـــار بەکار دەبـــردرێ، بەڵام ڕوون نییە مەبەســـت چییە لێی. لێرەدا وای پێناســـە دەکەم کە ئاســـتی بەدامەزراوەیی بوون یانێ تا چ ڕادەیەک لایەنە سیاســـییەکان پابەندن بە ڕێسا یان قانوونگەلێک کە لە پێشـــدا دانراون، جا لە پێڕەویی حیزبێکی سیاسیدا بێ یان لە دەستووری وڵاتێکدا.